

farklı bir irlandalı ses: flann o'brien

ağaca tüneyen sweeny ırlanda'nın üçüncü büyük yazarı sayılan, daha önce hiç bilmediğim çok önemli, değerli, üretken bir yazar olan **flann o' brien**'in, daha edebiyatta kavram olarak bile postmodernizm yokken kaleme aldığı bir ilk romanının adı. bu romana belki de bir **“kült yapıt”** demek çok daha doğru.

âdeta romanlar üzeri bir roman niteliğinde çünkü pek çok değerli yapıta farklı göndermeler yapan bir tür kolaj özelliğine sahip. bence asıl değeri yazma ve okuma edimi ve bunun kuralları üzerine tartışmayı amaçlamasından kaynaklanıyor.

bu temel konu hemen her yazarın çeşitli biçimlerde yapıtlarının içine yedirdiği ve üzerinde tartıştığı önemli başlıklardan birisi.

genellikle yazarlar yapıtlarında kendi düşüncelerini ya doğrudan, ya da bu yapıtlardaki karakterler açısından dile getirirler. bu kitabın bu bağlamda özgün yanlarından birisi bundan sadece söz etmemesi, ek olarak da örnekleme. bu bakımdan bu roman için her açıdan ayrıksılığını ortaya koyan bir kitap nitelendirmesi yanlış olmaz. yayınevinin tanıtım ve sınıflandırırken belirttiği gibi gerçekten **“modern klasik”** olduğunu söyleyebiliriz.

joyce ve borges'in kitabı okumaları ve ona dair söyledikleri çok yerinde ve doğru bence de.

joyce: “hakiki bir mizah duygusuna sahip, gerçek bir yazar.”

derken,

borges: “... pek çok labirent saydım size, ama bunların hiçbiri flann o' brien'in kısa zaman önce çıkan kitabı ağaca tüneyen sweeny kadar karmaşık değil. (..) ağaca tüneyen sweeny yalnızca bir labirent değil: kitap, ırlanda romanını yaratmanın pek çok olası yolu üzerine bir tartışma, ırlanda'nın tüm stillerini örnekleyen ya da paradisini yapan düzyazı ve nesir alıştırmalarından oluşan bir repertuar aynı zamanda.”

demiş.

ne anlatıyor?

romanda içiçe bir değil bir çok yazma denemesi ve bu denemelerin anlattığı pek çok hikâye var. ilginç yanlarından birisi de o hikâyelerin her birinin yerel ve evrensel gerçeklikleri dile getirmesinin ötesinde onların ifade ediliş biçimleriyle çeşitli önemli yazarların, önemli yapıtlarına yönelik göndermelerde bulunması.

o'brien tüm edebiyatı baştan sona adetâ harmanlamayı yeğlemiştir. rabelais'in “gargantua”sı, laurence stern'in “tristram shandy”si, joyce'un “ulysses”i, cervantes'in “don quijote”si ve nihayet proust'un “kayıp zamanın izinde”si bunlar içinde en kolay görülen ve ilk akla gelenler. ama derinlemesine incelendiğinde pek çok başka yapıta dair benzer saptamalar yapılabilir. yazar bu kitabı bu biçimde yazarak bize kendince şunu söylüyor:

-“eğer bilerseniz siz de yapabilirsiniz!”

benim kitabı okurken gördüğüm ve önemseydiğim yanlardan biri de “yazma edimi”nin ortaklaşması, çoğullaşması ve çoklu yazım denemelerinden söz etmesi ve bunu örnekleme. bunu hem gerçeklik olarak kendi yaşamında uygulaması, hem de yarattığı hikâyelerdeki karakterlerin böyle bir uygulamayı birlikte yapmaları bana çok önemli geliyor. bugün bile hâlâ bu tür bir yazımın olabileceğine dair kuvvetli sözler edilmez, örnekleri oluşturacak çıkışlar yapılamazken, o neredeyse yüz yıl önce bize bir metin olarak

sunması ve nasıl yapılabileceğini göstermesi brien'in zamanın neresinde olduğunu da işaret ediyor.

onun ikinci bir özelliği de yapıtını oluştururken yazma eyleminin var olduğu düzlemin bir sosyal ağ, bir sosyal platformda olduğu şekliyle tasarlayabilmesinde yatıyor. bu da onun güncelliğini ortaya koyan başka bir unsur bence. bugün bu tür ortam ve platformların başat iki yanı var: ilki eğlenceli olmaları ve bunu daima öne çıkarmaları ve benimsemeleri. ikincisi ise derin çözümlemeleri içeren büyük, ağırlıklı ve uzun lâflar yerine küçük ama içi dopdolu kısa cümlelerle derdini ifade edebilmeleri. çünkü zaman çok önemli. tabii bunun sanal gerçeklikten, hayalî düşlere, hattâ fanteziye ve bilimkurguya kadar genişleyen bir seçenekler çerçevesinde yapılmış olması da kanımca bir başka ustalık göstergesi. burada ona atfedilen “deha” nitelemesinin altının ne kadar dolu olduğunu görmek ve kabul etmek gerekiyor.

üstelik eleştirmekten de geri durmuyor

öte yandan o'brien yaşadığı dönem ve ortamın sınırlılıklarına karşın, edebi ve politik eleştiriye, ironi ve üst düzeyde bir mizahla herkes tarafından kabul edilebilecek bir şekilde okuruna sunması da bir başka önemli yan. gerçekliğe yönelik tepkisini de, muhatap kim olursa olsun açıkça ortaya koymaktan çekinmiyor. burada kendi gerçekliğini görüntü olarak gizleyen çok sayıda müstear adla yazıyor olmanın avantajını kullanmış olsa da aslında o adların ardındaki kişinin kim olduğunu hemen herkesce biliniyor olması, ama bunun, onu bu eleştirileri yapmaktan alıkoymaması da altı çizilmesi gereken noktalar arasında.

eleştirisinin büyük bir bölümü de yazan ve yazdığını ortaya koyanlarla, yazım sektörünün akçalı boyutunu üstlenen kesimlere yöneltiyor olmasını da kişisel olarak çok önemli buluyorum. yalnız belirli dönemlerde değil, her dönemde böyle yazar ve eleştirmenlerin sayısının çok olması, onların bunu sürekli bir biçimde yapmaları, yalnız edebiyatı değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliği ve yaşamı da değiştirecek önemli ama pek de örneklerini göremediğim bir tutum ve duruş.

aynı zamanın yazarları aynı dertleri dile getiriyor

kişisel okumalarım sırasında bu kitapla eş zamanlı okuduğum iki kitabın da adından söz etmek istiyorum. bunlardan birisi arjantinli yazar ve edebi eleştirmen **ricardo paglio**'nun “*yok şehir*”i. paglio bu kitabında tıpkı o'brien gibi bir sanal dünya yaratmış ve yazdığı dönemin eleştirisini tarihten, özellikle de edebiyatın temel taşlarından esinlenerek anlatmış.

bana öyle geliyorki o'brien'in borges'e gönderdiği kitap onun da elinden geçmiş ve ustası borges'in düşüncelerinden etkilenerken o'brien'in yarattığı dünyanın bir benzerini de o arjantin'de yaratmış. ama ikisinin de sorguladıkları birbirisinin benzeri: ilki kendi ülkelerinin gerçekliği, ikincisi de yazma ediminin önemi ve açılımlarını ele alıyor.

bu romanda da yazarı bir “yazı malkinesi”nden söz ediyor ve söz konusu yazı makinesi, kendisine verilen bir hikâyeyi çok farklı biçimlerde anlatarak çoğaltma özelliğine sahip. işte bu düşünce, yani yazının çeşitlenip çoğalması, çok boyulu hâle getirilerek yeniden yaratılması tam da o'brien'in bu kitapta yaptığının benzeri. dahası günümüzde yapay zekânın yaptığı da tam da bu. paglio'nun yazı makinesi aslında bugünün yapay zekâsı sayılabilir.

ikincisi de istanbul grubumuzda iki hafta sonra konuşacağımız, joyce yapıtlarını türkçeye çeviren **fuat sevimay**'ın “*kapalıçarşı*” adlı romanı. bu romanda da sevimay, bir anlamda ulysses'e bir yerel versiyon yazmış ve aslında ege denizinin kuzeyinde ve yine bu coğrafyanın bir parçasında başlayan bir hikâyeyi, yaklaşık 2000 yıl sonraya 15. yüzyıl istanbul'una taşımış. burada dublin, o ünlü kapalıçarşıya ve onu çevreleyen istanbul'a

dönüşmüş. ama gerçeklik yine oradakine benzer şekilde ve kimi göndermeleriyle yerleşmiş ve bugüne kadar uzanan boyutuyla mizahın ağır bastığı bir eleştiri ile ortaya konulmuş.

bir sonraki hafta izmir’de sevgili james joyce’un “dublinliler” ve “sürgünler”inin konuşulacak olması okuma grubumuz içindeki herkesin dahil ve fail olduğu bir ortaklığı düşündürdü bana. çünkü 13 ocak sevgili j. joyce’un 81. ölüm yıldönümü. bu ya ilâhi bir düzenleme ya da bilindişımızda birbirimize ilettiğimiz mesajlardan kaynaklanacak şekilde güzel ve yerinde bir anmayı yapmak isteyişimizden kaynaklanıyor olmalı.

sonuç olarak ele aldığı konular ve bunları ifade ediş biçimiyle “ağaca tüneyen sweeny” defalarca okunulması gereken ve her okuyuşta yeni ve farklı özelliklerinin bulunabileceği, bir anlamda bir rehber kitap.

bir de “dalkey arşivi” var

“ağaca tüneyen sweeny”den sonra aynı yazarın “*dalkey arşivi*” romanını okumak üstelik bunu j. joyce ve ulysses okumasıyla birlikte yapmak benim gibi “*derin okumayı*” sevenlere büyük hazlar veriyor ve kapılar açıyor. aslında bu kitabı okumadan önce yazarın “*üçüncü polis*” adlı sağlığında yayınlanmamış olan romanını da okumuş ve ikisinin birlikte okunduğunda bu romanın daha iyi anlaşıldığını da fark etmiştim.

bu kitabın hikâyesini bu kitapları okuyan ve bunlarla ilgili araştırma yapanlar biliyorlardı:

yazarın yukarıda söz ettiğim romanı ikinci paylaşım savaşı sırasında londra’da yayınlanır ve henüz 244 adedi satılmışken, almanların londra’yı bombalamaları sırasında, kitabı basan matbaa hasar görür ve kitabın kalan nüshaları yokbolur. kitabın ulaştığı 242 kişinin arasında paris’te yaşayan james joyce’la, buenos aires’li jorge luis borges de vardır. bu kitap joyce’un okuduğu, en azından göz attığı son kitap olarak bilinir ve her ikisi de kitapla ilgili olumlu şeyler söylerler. o sırada joyce *finnegans wake*’i yayınlamıştır. o’Brien bu sırada yazdığı diğer romanı olan “*üçüncü polis*”i yayınevine yollamış ve yayınevi bu kitabı joyce’un son kitabının da etkisiyle çok fazla “*postmodern*” olduğu gerekçesiyle yayınlamamıştır. ilk romanına yönelik aldığı olumlu görüş ve değerlendirmelere karşın bu kitabın böyle nitelendirilmesi, o’Brien’i çok etkilemiştir.

konu üzerine yazıp çizen pek çok kişinin de işaret ettiği gibi yazarın, joyce’a ve yapıtlarına ilişkin yorum ve değerlendirmeleri çok da olumlu değildir. aralarındaki 30 yaş farklılık, joyce’nun yapıtları üzerindeki giderek daha da pekişen olumlu değerlendirmelere ve o’Brien onun iyi bir yazar olduğunu kabul etmesine karşın, ırlanda dışında yaşamasını ve ırlanda’da yaşananlara karşı aldığı tavır, bu politik süreçteki farklı düşünce ve seçimleri nedeniyle onu biraz da “hâkir/aşağı” görmesi sonucunu doğurmuştur. kendi kitabına yönelik tepkisi nedeniyle, bence ona dair düşüncelerini belirtme isteği hasıl olmuş ve bunu “dalkey arşivi” romanına onu dahil ederek gerçekleştirmiştir.

yazar bu romanında hem yayınlanmayan üçüncü polis’te aklına gelen ve çok önemseddiği konuyu bir başka boyutta ve onu açıklayan bir olayı anlatarak, hem de o romandaki asıl karakteri yeniden varederek yapmış ve onun üzerinden düşüncelerini ortaya koyup, onu joyce’la buluşturup böylelikle de joyce’a dair düşünce ve yargılarını ifade etme imkânına kavuşmuştur.

dalkey arşivi ne anlatıyor?

söylediğim gibi ilkin üçüncü polis’te ortaya koyduğu canlı ve cansız maddelerin birbiriyle olan ilişki ve beraberlikleri sırasındaki etkileşimle birbirlerine dönüştükleri düşüncesini gündeme getirir. üçüncü polis’te olduğu gibi burada da bisiklet/at insan ilişkisiyle bu olgunun bir parodisini yapmayı sürdürür. böylelikle bize insan-nesne ve insan-insan ilişkisindeki karşılıklı etkilenme ile ortaya çıkan sonuları bir kez daha tartışma

imkânı yaratır. bizim sıkça kullandığımız deyimle “para insanı bozar” sözünde belirtildiği gibi ya sahiplik ve egemenlik üzerinden ya da özlem, tutku ve bağımlılık temelinde bir değişim ve bozulmaya yol açacağı öngörü ve saptamalarında bulunur.

aslında bunun yalnızca ikili ilişkilerde değil, toplumsal temeldeki tutum ve davranışlarda ortaya çıktığı iddiasındadır. başkaları tarafından da tartışılan bu durumu, özellikle düşünce ve yaşam içindeki tutumların farklı olduğu, inanç alanında olan biten yaşananlarla ilgili olarak da örnekler ve açılımını bu temelde yaparak, joyce’un da odaklaştığı din, özellikle hristiyanlık ve katolik inanç üzerindeki farklı düşüncelerini bu romanın içinde ortaya koyar. bu, yapıtının irdelediği ikinci temasıdır. burada ortaya koydukları aslında sadece inanç boyutuyla değil, bunun toplumsal yaşamdaki etkileri itibarıyla de özellikle de joyce’un yaşayarak tanık olmadığı “bağımsız ırlanda”da yaşanan güncel hayata etkilerini ima ederek, hattâ ironik biçimde eleştirerek yapmayı yeğler. bu bağlamda dine bağlı ikincil temel konu olan ve joyce’un da tartıştığı yaşamda ve toplumdaki “kadın olgusu ve cinsellik” temelinde de irdeler. bana göre, **micheal** ve **mary** arasındaki ilişki ile hackett ile “asterisk agnes” (*) arasındaki ilişkinin özellikleri, hem joyce’un hem de o’Brien’in bu konudaki düşüncelerini ortaya koyma amacıyla özellikle seçilmiştir.

romanın ele aldığı diğer tema ise yazarın joyce’a dair düşünceleridir. bu bölüm kısa olmakla birlikte bir şekilde de selby’nin yapmaya çalıştıkları ile ilişkisi kurularak (*dünyayı yıkmak ve yeniden tasarlayıp yapmak ve bunun hikâyesini-destanını -kendi destanı olarak- anlatmak*) ama aslında da onu dediğim gibi bazı açılardan zayıf, zelil, düşkün, bunak, uyumsuz vb. nitelemelerle, üstelik de akli başından gittmiş ve kendini reddeder biçimde sunmak, böylelikle onunla dalga geçmek ve kendisinin yazar olarak varlığına yönelik olumsuz etkilere karşı öcünü almak işlevlerini de yerine getirecek şekilde “onu ve yapıtlarını yeniden ve başka biçimlerde düşünmek”, başka bir deyişle tartışmaya açmak amacıyla kaleme alınmıştır.

“yok edilmeyi hak ediyor. dünya tarihinde ve tarih öncesinde, hattâ günümüzde, öylesine korkunç ve muhtelif salgın hastalık, kıtlık, savaş, perişanlık ve sefalet örnekleri var ki, bunların derinliğini ve dehşetini kimse bilmiyor. kokuşmuşluk evrensel bir durum, hastalık hâkim her yere. insan ırkı sonunda yoldan çıkmış ve insanlığı son bulmuştur.”

“siz bile, bay hackett, yaratmadığınız pek çok şeyi yok ettiniz. dünyayı kimin yarattığı ya da, ister övgüye değer ister dehşet verici olsun, bunun arkasındaki büyük tasarının ne olduğu beni zerre kadar ilgilendirmiyor. yaradılış mide bulandırıcı ve berbat bir şey, topyekun onadan kaldırılması bundan daha kötü olamaz.”

diyen de selby’nin ağzından, dünyanın yok edilmesi gerekecek kadar kötü ve çıkmazda olduğu düşüncesi onun bana göre eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. burada **nuh tufanı** ile ilgili kurduğu koşutluğu da dikkâte almak gerekir. kuşkusuz dünyanın toptan yok edilmesi, suçlular ve kötülerle birlikte kötü olmayanlar da dahil tüm insanlığı yok edecek bir unsur olarak düşünülmesi bunlardan birisi bence.

bu bağlamda, önce;

“beyler,” dedi kuru bir ses tonuyla, “zaman konusunda uzmanlaştım. zaman denilen şey bir olay, bir hazne, bir süreklilik haâli, evrenin bir bileşeni olarak adlandırılmıştır. ben zamanı durdurabilir, görünen gidişatını tersine çevirebilirim.”

“doluluk, kendisiyle dolu ama durağan bir fenomen veya varoluş olarak açıklanabilir. uzamın

(*) asterisk “küçük yıldız” anlamına gelir. tipografideki ilk kullanılışı doğum tarihlerini belirlemek amacıyla olmuştur. orjinal hâlinde damla biçiminde altı kolu olan bir yıldızdır, ancak daha sonra şimdi kullanıldığı şekilde beş kollu hâle gelmiştir. bunun gerekçesi olarak altı kollu olanın yahudilerin altı kollu şamdanına ve yahudi yıldızına benzetilmesi olmuştur. bunun yerine dünyada ve hristiyanlıkta kullanılan “arap yıldızı” şekline getirilmiştir.

kendisi, belli ki, bu koşulu karşılamaz. ama zaman bir doluluktur; hareketsiz, değişmez, kaçınılmaz, geri alınamaz, mutlak bir durgunluk hâlidir. zaman geçmez. değişim ve hareket zamanın içinde meydana gelebilir.”

der ve sonra da de selby bunun yöntemini oldukça “mantıklı bir şekilde” ortaya koyar ve bu amaçla neler yapacağını şöyle anlatır:

“sadece biyogenik ve esas bileşenin, yani oksijenin ortadan kaldırılması,”

“oksijeni otomatik olarak çıkarırsanız, geriye ne kalırsa onunla idare etmek zorunda kalırız; kısacası zehirle. ama bu cinayet olmaz mı?”

“yerkürenin atmosferi, yani çok gerçekte soluduğumuz havadan farklı olan, çok yükseklerdeki az oksijenli atmosfer, aşağı yukarı yüzde yetmiş sekiz nitrojen, yüzde yirmi bir oksijen, küçük miktarlarda argon ve karbondioksit ile mikroskobik miktarlarda helyum ve ozon gibi diğer gazlardan oluşur. bizi asıl ilgilendiren kısmı nitrojen; atom ağırlığı 14.008, atom numarası 7.”

“çok fazla çalışma ve deney sonunda, oksijeni atmosferden tamamen elimine eden kimyasal bir bileşik buldum. bu katı maddenin çıplak gözle görülemeyecek kadar minicik bir miktarı bile, yeryüzündeki en büyük salonun içini ölümler diyarına dönüştürmeye yeter de artar; salonun adamakıllı kapatılmış olması şartıyla tabii. bakın göstereyim size.”

“evet, d.m.p., dublin metropol polisi. benim babam da o teşkilattandı. epey zaman önce kapatıldı tabii.”

şimdi buradaki mantığı biraz o'brien gibi düşünüp irdelersek, söz konusu yok oluşu sağlayacak olan yokluğun oksijen oluşundan yola çıkarak bunun “özgürlük” olduğunu da söyleyebiliriz. o özgürlüğün yok edilemeyeşi, hem dünyanın mevcut hâliyle kurtarılmasına, hem de ondan yararlanılarak ulysses, dalkey arşivi, üçüncü polis ya da ağaca tünleyen sweeny gibi yapıtların üretilmesine, joyce gibi büyük bir yazarın yaptığına benzer şeylerin yapılıp, ona dair düşüncelerin bile ortaya konulabilmesine yol açacaktır.

bunları hem söylemek, hem de uygulama ve örnek içinde göstermesi de bence çok önemli.

o'brien'in bu romanının başında yarattığı ve dublin'in banliyosu “dalkey”e, bir metafor olarak da kullandığı “viko yolu”na bu sırada anlattığı micky ve hackett'e ve onların yaptıklarına dair betimlemeleri özellikle ulysses'in başında yer alan gelgitleriyle ünlü **“sandymouth”** kumsalına dair anıştırmaları, de selby'nin ayağının orada da söz edildiği üzere granit taşlar tarafından kesilmesi ve yaralanması, sayfa 5'in ikinci sayfasında yer alan **“siz ırlandaca bilirmisiniz?”** sözleri, cizvitlere ilişkin anlattıkları, gittikleri barın tasarımı, nemo crabbe'nin tıp okuması ama aslında yazar olmak istemesi, çeşitli sözcüklerin farklı kullanılış ve ifade edilişlerinden yola çıkılarak yapılan alegori ve espriler, suyun altında karşılaştıkları kişilere dair kullandığı **“sadece ölümler”** nitelemesi, ayrı bir tartışmayı gerektiren aziz augustinos ile kurulan diyalogda belirtilenler, **“sen vaftiz edildin mi?”** sorusu (s: 57), mary'nin nitelikleri ve molly'e benzerlikleri gibi, romanla ve yazarla, ulysses ve joyce arasında kurulan pek çok koşutluk kurduğu görülür. onun yaptığını farklı bir şekilde yapmanın, yani parodik anlatımından ve pek çok benzer unsurdan yola çıkarak, yazarın ilk okuduğumuz **ağaca tünleyen sweeny** romanını değerlendirirken söylediklerimi yineliyorum:

-“eğer bilerseniz siz de yapabilirsiniz!”

yani, içinde bulunduğunuz koşulları doğru değerlendirip, doğru çözümler üretebilerseniz varolmayı ve yaşamayı sürdürebilir, dahası edebiyatı yöntem olarak seçerseniz ünlü yazarların ünlü yapıtlarından yola çıkarak ve onlara benzer yapıtlar üretebilirsiniz. dahası bu çerçevede kalmak kaydıyla kendi düşüncelerinizi

ortaya koyabilir, hattâ joyce gibi birini usulüne uygun bir şekilde eleştirebilirsiniz.

bu imkânları bize gösterdiği için, bu romanları yazan flann o'brien'e, onu türkçe'ye çevirerek okumamızı sağlayan sevgili **gülden hatipoğlu**'na ve bu romanı bize sunarak tartışmamızı sağlayan sevgili leylâ h. kurtoğlu'na ve roman üzerinde değerlendirmelerini paylaşan, bu söylediklerimi dinleyen sizlere teşekkür ediyorum.